

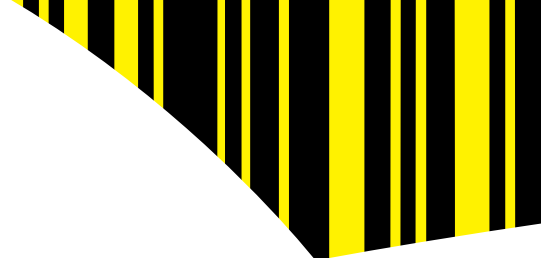

»ÄR DU KILLE ELLER TJEF?»

– En intervjustudie om unga
transpersoners livsvillkor

Frida Darj & Hedvig Nathorst-Böös | RFSL UNGDOM

ANDRA UPPLAGAN 2010

RFSL UNGDOM är ungdomsförbundet för homosexuella, bisexuella och transpersoners rättigheter. Vi verkar för att motverka heteronormen genom politisk och social verksamhet, lokalt, nationellt och internationellt. RFSL Ungdom har lokalavdelningar från Piteå i norr till Malmö i söder och riktar sig till målgruppen unga homo-, bisexuella, transpersoner och intersexuella. Vi utgår från queera förhållningssätt och arbetar för att alla människor ska ha lika värde oavsett sexualitet, könsidentitet eller könsuttryck.

Denna studie är en del av RFSL Ungdoms projekt *Transformering* som drivs med stöd från Allmänna Arvsfonden.

TACK TILL | Allmänna Arvsfonden, Malin Abramsson /Botkyrka Ungdomsmottagning, Maria Ahlsdotter /Järva Ungdomsmottagning, Peter Tai Christensen /DO, Axel Grönqvist, Eva Hansson/RFSL Stockholm, Anna-Maria Sörberg/*ZIE*, Henrik Ladström, Arawn Repka och Erik Strömbäck. Ett särskilt stort tack till våra intervjupersoner som gjort den här studien möjlig genom att generöst dela med sig av sin tid och sina erfarenheter.

FÖRFATTARNA | Vi som skrivit denna rapport heter Frida Darj och Hedvig Nathorst-Böös och arbetar som projektledare och utbildare på RFSL Ungdom. Frida Darj är fil. kand. i genusvetenskap och Hedvig Nathorst-Böös är pol. mag. i statsvetenskap. Uppdateringen till andra upplagan är gjord av Frida Darj och Eddie Summanen.

»ÄR DU KILLE ELLER TJEF?» – En intervjustudie om unga transpersoners livsvillkor

ANDRA UPPLAGAN

© RFSL Ungdom 2008, 2010

PROJEKTLEDARE | Hedvig Nathorst-Böös

FÖRFATTARE | Frida Darj, Eddie Summanen och Hedvig Nathorst-Böös

FAKTAGRANSKNING | Eddie Summanen

SPRÅKGRANSKNING | Elina Grandin

GRAFISK FORM | *ZIE*

TRYCK | Norra Skåne Offset 2010

ISBN 978-91-977914-2-7

Innehåll

Förord	3
Ordlista	4
1 LEVA UTANFÖR NORMEN	6
Metod	7
Trans-ABC	8
Transhistoria	9
Heteronormativitet	11
Disposition	12
Presentation av intervjupersoner	13
2 ATT VARA TRANSPERSON	14
Att komma på	14
Att spegla sig i andra	16
Att slippa definiera	18
3 FAMILJENS REAKTIONER	20
4 BEMÖTANDE	22
Transperson? Upp till bevis!	22
När det blir fel	24
Okunskap	25
Konsekvenser av ett dåligt bemötande	27
5 TS-VÅRD	28
Maktlöshet	28
Heteronormativitet	31
6 DET OFFENTLIGA RUMMET	32
7 TILL HANDLING	34
Rekommendationer	35
Viktiga hemsidor och telefonnummer	38
Referenser	39

4 8 6 8

Förord

»ÄR DU KILLE ELLER TJEJ?« är en unik rapport. Här berättar sex unga transpersoner om sina liv och de utmaningar de ställs inför i skolan, i vården, i det offentliga rummet och i relation till sin familj. De är människor som bryter mot en av samhällets mest grundläggande normer: att man antingen ska vara kille eller tjej. De ifrågasättanden som de berättar om är ofta totala och kompakta.

RFSL Ungdom vill se en värld som inkluderar alla. Vi vill skapa ett samhälle där människor har lika rätt och lika värde, oavsett könsidentitet, könsuttryck eller sexualitet. Lika rätt och lika värde innebär att slippa bli diskriminerad och att slippa bli utsatt för hatbrott, men också rätten till ett respektfullt och professionellt bemötande inom vård, skola och andra viktiga samhällsinstanser. Tyvärr är vi långt ifrån det samhället idag. Trots diskrimineringslagar utsätts transpersoner i allmänhet och transungdomar i synnerhet ofta för diskriminering och stigmatisering. Konsekvensen blir den psykiska och fysiska ohälsa som är vardag för många transpersoner.

Sedan första utgåvan av den här rapporten har mycket hänt. Den praxis som funnits kring namnlagen har förändrats, vilket har gjort det möjligt för myndiga personer att ta det namn de själva identifierar sig med, oavsett vilket juridiskt kön de har. Socialstyrelsen har

presenterat en utredning för att reformera den könskorrigering vården i Sverige där de föreslår att stärka patientinflytandet och lätta på de stelbenta krav som skapat så mycket problem. Med dessa förändringar skulle Sverige slippa befinna sig i det internationella bakvattnet i fråga om transpersoners rättigheter, om det inte vore för att båda dessa förändringar bortser från unga transpersoners livsvillkor.

Under de senaste två åren har stort fokus riktats mot unga hbt-personers ohälsa, tack vare rapporter från RFSL Ungdom och Ungdomsstyrelsen. De kommande åren hoppas vi på fler insatser för att skapa sociala mötesplatser och andningshål där man kan vara sig själv, något som fortfarande är svårt för många i Sverige idag.

Den här rapporten är en del av den kunskapsbas som behövs för att bedriva ett rättighetsarbete på lokal, regional och nationell nivå. När utvecklingen går framåt kan inte samhället lämna de unga kvar. I grunden handlar det om att tystnaden kring unga transpersoners livsvillkor måste brytas.

»ÄR DU KILLE ELLER TJEJ?« innebär ett viktigt steg på den vägen.

FELIX KÖNIG

Förbundsordförande RFSL Ungdom
Stockholm, november 2010

ORDLISTA

Här är förklaringarna till några begrepp vi använder i rapporten.

Cisperson är den som inte är transperson. Till exempel: En ciskvinna känner sig som en kvinna och registrerades som kvinna vid födseln. Begreppet cisperson rör bara könsidentitet och säger ingenting på en persons sexuella läggning. *Cis* är latin för »på samma sida«.

Drag king/queen kallas den som ikläder sig maskulina eller feminina attribut, ofta i överdriven tappning och i underhållande syfte. Att »draga« är att uppträda som dragking/queen, men kan också betyda att klä sig i ett annat köns kläder i mer vardagliga sammanhang.

Hbt-personer är en samlingsbeteckning för homosexuella, bisexuella och transpersoner.

Hen är ett könsneutralt pronomen som används istället för »hon« eller »han«.

Heteronormativitet kallas det system av normer som reglerar kön, genus och sexualitet, se sid 9.

Intergender/Nongender är den som inte vill inordna sig i den traditionella man–kvinna-uppdelningen utan identifierar sig mellan eller bortom könen.

Komma ut används vanligen för att beskriva den process där man berättar för omgivningen att man är homo- eller bisexuell. Att homo- och bisexuella måste komma ut med sin sexualitet beror på heteronormen (att man förväntas vara

heterosexuell tills motsatsen bevisats). Man kommer inte ut en gång utan i många nya sammanhang. I denna rapport används *komma ut* för att beskriva hur transpersoner måste berätta för omgivningen att de inte är cispersoner.

Kön är en socialt konstruerad kategori som delar in människor i grupperna »män« och »kvinnor«. Kön har många aspekter som långt ifrån alltid sammanfaller:

› **Könsidentitet** är en persons själv-identifierade, självupplevda kön, det kön en person upplever sig ha. Varje människa har själv rätt att bestämma vilken könsidentitet man har.

› **Könsuttryck** är hur en person uttrycker sitt kön, genom exempelvis kläder, kroppsspråk och socialt beteende.

› **Biologiskt kön** definieras utifrån könskromosomer, hormonnivåer, yttre och inre könsorgan. De komponenter som utgör biologiskt kön är för varierade för att »män« och »kvinnor« ska vara tillräckliga. En del föds exempelvis med andra uppsättningar könskromosomer än xx eller xy.

› **Juridiskt kön** är det kön som är registrerat i folkbokföringen för en person. När ett barn föds utgår man främst från utseendet på de yttre könsorganen när man registrerar juridiskt kön. I Sverige framgår det juridiska könet av den näst sista siffran i personnumret som är udda för män och jämn för kvinnor.

Könskorrigering kallas den medicinska och juridiska process transsexuella går igenom för att ändra sin könstillhörighet. Att kalla det »könsbyte« blir lite konstigt eftersom transsexuella inte »byter kön«, utan korrigerar kroppen för att den ska

stämma överens med den egna könsidentiteten. Könskorrigerande behandling kallas i den här rapporten *ts-vård*.

Normer är förväntningar och ideal i vårt samhälle som reglerar vad som ses som normalt och önskvärt och vad som ses som onormalt och avvikande. Det får konsekvenser i lagstiftning, politiska beslut, praxis och bemötande.

Passera innebär att godtas som man eller kvinna på grund av sitt utseende och/eller beteende. I denna rapport används det för att beskriva när omgivningens uppfattning om en persons kön stämmer överens med personens könsidentitet. Att passera som kille innebär att omgivningen uppfattar en som kille, oavsett biologiskt och/eller juridiskt kön.

Transfobi betecknar en hatisk eller negativ attityd gentemot transpersoner som kommer till uttryck såväl i enskilda personers åsikter som i ett samhälles värderingar. Transfobi har en stark koppling till *homofobi*, se sid 9 om heteronormativitet.

Transperson är ett paraplybegrepp som används om människor som på olika sätt bryter mot samhällets normer kring könsidentitet och könsuttryck, som till exempel transvestiter, transsexuella och intergenderpersoner. Begreppet *transperson* rör bara könsidentitet och könsuttryck och säger ingenting om en persons sexuella läggning. *Trans* är latin för »överskrida«.

Transsexuell, förkortat ts, är den som upplever att den egna könsidentiteten inte stämmer med det biologiska könet och har en vilja att förändra kroppen helt eller delvis med exempelvis kirurgi eller hormonbehandling. ts är en medicinsk diagnos som för en del innebär ett övergångsstadium tills man får det kön man känner sig som, medan andra fortsätter identifiera sig som ts även efter könskorrigeringen. En transsexuell kille/man är en person som juridiskt är kvinna men identifierar sig som man (förkortas FTM, *Female to Male*). En transsexuell tjej/kvinna är en person som juridiskt är man men identifierar sig som kvinna (förkortas MTF, *Male to Female*). Det är den självupplevda könsidentiteten som avgör om en person är tjej eller kille.

Transvestit kallas den som ibland eller alltid klär sig i ett annat köns kläder, utan att för den sakens skull identifiera sig med det könet. En transvestit är ofta en juridisk och biologisk man som iklär sig ett typiskt kvinnligt könsuttryck.

Tvåkönsnormen är den norm som säger att det enbart finns två kön i samhället, att alla människor tillhör ett av dessa två kön och att det biologiska könet är vad som bestämmer en persons könsidentitet och könsuttryck.

1 | LEVA UTANFÖR NORMEN

»ÄR DU KILLE ELLER TJEJ?« är en intervjustudie om unga transpersoners livsvillkor. Studien är en del av RFSU Ungdoms projekt *Transformering* vars syfte är att förbättra tillvaron för unga transpersoner genom kunskapshöjande och identitetsstärkande verksamheter. Vår förhoppning är att rapporten ska läsas av personer som i sitt arbete kommer i kontakt med ungdomar.

Tidigare studier visar att den psykiska ohälsan är utbredd bland unga transpersoner. Folkhälsoinstitutet publicerade år 2005 enkätundersökningen *Homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation*. Resultaten bygger på svar från 3 653 personer varav 374 uppgav att de var transpersoner. Den psykiska hälsan konstaterades vara sämre hos hbt-gruppen jämfört med genomsnittsbefolkningen och transpersoners hälsa sämre än homo- och bisexuellas. Den psykiska ohälsan bland unga transpersoner bedömdes som särskilt stor; 27% av de tillfrågade transpersonerna i gruppen 16–29 år uppgav att de försökt ta sitt liv. Hälften av de tillfrågade transpersonerna hade någon gång övervägt

att ta sitt liv. I den uppföljande forskningsöversikten *Vem får man vara i vårt samhälle?* (Larsson m fl 2008) konstaterar man att både svensk och internationell forskning visar att unga transpersoner är en dubbelt utsatt grupp. Bland de skäl som lyfts fram till den dubbla utsattheten hör ungdomars särskilda mottaglighet för omvärldens (transfobiska) reaktioner, att man som ung många gånger är utlämnad till föräldrar och deras värderingar samt bristen på förebilder. Gruppen uppvisar i jämförelse med befolkningen i övrigt höga tal vad gäller bland annat depression, självmordsförsök, missbruk, förekomst av sexuellt överförbara sjukdomar och prostitution. Den psykosociala hälsosituationen beskrivs som *»resultatet av det sociala stigma, den diskriminering, isolering och främlingskap som finns i samhället gentemot dessa grupper«* (Larsson m fl 2008:391).

Forskning om transpersoner berättar ofta om självmordsstatistik, våld och utsatthet. Vårt material visar också att samhället utsätter transpersoner för diskriminering och kränkande särbehandling. De intervjuade vittnar alla om motstånd och problem de stöter på i vardagen – allt från att inte hitta ett könsneutralt ord för hundägare till att inte få den vård man behöver eller att bli utslängd hemifrån. Men de berättar också om tillfällen då de blivit väl bemötta av lärare och kuratorer, om stöttande vänner och familjer och om sammanhang där de får styrka och kan vara sig själva. De intervjuade är varken offer eller hjältar utan personer som försöker skapa en fungerande tillvaro likt alla andra, men med särskilda problem som följer av samhällets normer kring kön.

Syftet med studien är att lyfta fram röster som sällan hörs, visa på konsekvenser av att bryta mot könsnormer i ett heteronormativt samhälle och sprida erfarenheter av hur det kan vara att leva som ung transperson i Sverige idag. Vårt syfte är inte att förklara vad som

orsakar transidentiteter eller skapa förståelse för en »avvikande« grupp utan snarare att synliggöra vilka konsekvenser normer kring kön kan få i människors liv. Vi har särskilt fokuserat på frågor om bemötande inom vården och i skolan. Rapporten avslutas med konkreta tips om hur man kan åstadkomma ett bra bemötande.

Metod

Vi har intervjuat sex personer som själva på något sätt identifierar sig som transpersoner. Intervjupersonerna har rekryterats bland RFSU Ungdoms medlemmar och genom andra informella nätverk. De lever i olika delar av Sverige, några på mindre orter och andra i storstäder. Intervjuerna har kretsat kring identitet och vardagssituationer där frågor om könsidentitet och könsuttryck aktualiseras. Intervjuerna har pågått mellan 40 och 80 minuter och transkriberats från bandupptagningar.

Eftersom de intervjuade är rekryterade via olika nätverk och organisationer för transpersoner är alla i någon mån politiskt engagerade i transfrågor. De är relativt öppna med sin transidentitet för omgivningen och vana vid att tala om dessa frågor. Studien bygger inte på vittnesmål från ett representativt urval vad gäller sätt att identifiera sig. Vi har till exempel inte utgått från en jämn representation från grupperna transsexuella, transvestiter, intergender med flera. Eftersom det finns så lite forskning kring transpersoner och transpersoners livsvillkor är det också väldigt svårt att säga hur populationen ser ut och därmed vad ett representativt urval skulle innebära. De intervjuade har istället själva fått beskriva sin könsidentitet vid intervjutillfället. Läsaren kommer till exempel att märka

att transsexuella är i majoritet bland intervju-personerna och att inga av de medverkande identifierar sig som transvestiter.

Efter genomläsningar av intervjuerna har återkommande teman identifierats och analyserats (Kvale 1997). Eftersom antalet intervjuade är begränsat gör rapporten inte anspråk på att ge en heltäckande bild av unga transpersoners livsvillkor. Vi tror inte heller att det är möjligt att ge en sådan bild då antalet erfarenheter är obegränsat. Däremot finns gemensamma teman i de intervjuades berättelser som sannolikt delas av fler.

Trans-ABC

I den här rapporten använder vi *transperson* som ett paraplybegrepp för alla människor som på olika sätt bryter mot normer kring könsidentitet (vilket kön man själv upplever att man har) och könsuttryck (hur man uttrycker kön med kläder, frisyr, kroppsspråk etc). Könsidentitet och/eller könsuttryck överensstämmer inte alltid med det biologiska könet. En person kan känna sig som en man men ha en kvinnas kropp. Någon annan kan ha en mans kropp och för det mesta känna sig som en man men ha en stark önskan att ibland gå klädd i klänning, högklackat och smink.

Det finns också de som inte alls vill förhålla sig till kategorierna »man« och »kvinna«. *Intergender* används för att beteckna en person som identifierar sig mellan eller bortom de traditionella könen. Intergender kommer av *inter* (emellan) och *gender* (kön och genus/ socialt kön) och förkortas ibland ig. Precis som man och kvinna är intergender en könsidentitet, alltså en upplevelse av vilket kön man har. När man pratar om personer som är intergender används det könsneutrala pronomenet *hen*. Hur man som intergender väljer att uttrycka

DISKRIMINERINGSLAG

Den första januari 2009 trädde en ny diskrimineringslag i kraft. I den nya lagen finns diskrimineringsgrunden »könsöverskridande identitet och uttryck« med. Tidigare inkluderades transsexuella i jämställdhetslagen medan andra transpersoner har saknat skydd mot diskriminering. (www.do.se)

sin könsidentitet varierar. Vissa intergender-personer väljer ett androgynt könsuttryck, andra varierar mellan olika könsuttryck eller har antingen ett maskulint eller feminint könsuttryck. De flesta som identifierar sig som intergender vill inte förändra kroppen medan andra använder hormoner eller operationer för att göra kroppen mer androgyn. Det är viktigt att komma ihåg att intergender-begreppet är relativt nytt och att det används på många olika sätt av olika människor, även bland dem som själva identifierar sig som intergender.

Transsexualism, förkortat ts, skiljer sig från intergender genom att också vara en medicinsk diagnos. Anledningen till att det heter transsexualism, och inte transsexualitet som många tror, är att könsidentiteten inte har med sexualitet att göra. Att vara transsexuell innebär att ha ett biologiskt kön som inte stämmer överens med den egna könsidentiteten och att därigenom känna sig »fel« och alienerad inför den egna kroppen. Möjligheten att förändra kroppen genom hormonbehandling och operationer är därför livsviktig för många. För att få tillgång till vård krävs att man först får diagnosen transsexuell. Diagnosen får man efter en *könsutredning* som tar minst två år. Könsutredningen innefattar bland annat en omfattande psykologisk undersökning och så kallat *real life test* där man lever på heltid som det kön man anser sig ha. Efter utredning, hormonbehandling och operationer kan man ansöka om ny juridisk

könstillhörighet hos Socialstyrelsens Rättsliga Råd. Efter ansökan beviljats får man ett nytt personnummer och ett nytt juridiskt kön. (Läs mer om utredning och vård för transsexuella i faktarutan på sid 10.)

Att transsexuell är en medicinsk diagnos betyder inte att alla transsexuella går runt och känner sig sjuka. Många transsexuella är kritiska till diagnosen transsexualism eftersom man inte ser det som en sjukdom och diagnosen upplevs som stigmatiserande (jfr Butler 2006). Men som det ser ut idag är det nödvändigt att få diagnosen transsexuell om man vill förändra kroppen genom hormonbehandling och operationer, något som finansieras av landstinget.

Att vara transperson kan betyda många olika saker beroende på vem man frågar. Alla transpersoner vill inte förändra sin kropp genom operationer. En del trivs med den kropp de har och ser den inte som avgörande för könsidentiteten, men vill ändå ha respekt för det kön den upplever sig som. Andra vill inte alls bli sedda som »man« eller »kvinna« utan respekteras som människor utanför könspolerna. Vissa vill bara förändra kroppen genom hormoner men inte genomgå några operationer.

Transhistoria

De senaste åren har hbt-begreppet (homo-sexuella, bisexuella och transpersoner) blivit allt vanligare i det svenska språket. Man pratar om »hbt-personer«, »hbt-organisationer« och »hbt-frågor«. Tyvärr tenderar »hbt« att i praktiken fungera som en synonym till »homo-sexuell« och transfrågorna glöms ofta bort. Den största organisationen för hbt-frågor i Sverige, RFSL, började till exempel uttala att

NAMNLAG

Vad man får och inte får heta regleras av namnlagen. Skatteverket och Patent- och registreringsverket (PRV) är de myndigheter man ansöker till om man vill byta namn. I Sverige har det länge funnits en praxis om att *könskonträra* namn inte är tillåtna. En man har inte kunnat heta Madeleine och en kvinna har inte kunnat heta Martin. Under 2009 förändrades praxis och nu får vuxna människor heta namn som är könskonträra. Men om man är under arton får man fortfarande inte heta vad man vill. Då återstår endast alternativet att välja ett könsneutralt namn, som till exempel Carmen, Ali eller Alex.

Arbeta för transpersoners rättigheter först år 2001. Innan dess hade organisationen främst sysslat med frågor som rörde sexuell läggning. Det finns också få öppna transpersoner i offentligheten. Frågor som rör transpersoner är ett eftersatt område när det gäller forskning och kunskapsproduktion.

Men även om kunskapen om transfrågor och transpersoners livsvillkor är låg i samhället i stort går utvecklingen framåt. År 1952 blev danskan Christine Jørgensen en motvillig sensation världen över som den första person som genomgick en lyckad könskorregerande process. Händelsen fick stor uppmärksamhet och gjorde det möjligt att diskutera transfrågor mer öppet. Tio år senare, 1962, bildades föreningen Transvestia i Sverige, med medlemmar som var transvestiter, transsexuella och tillhörde olika sexuella minoriteter. (se www.rfsl.se) Under mitten av 1960-talet startade transaktivisten Virginia Prince transvestitföreningen Full Personality Expression (FPE) i USA som i början av 1990-talet fick en svensk efterföljare, FPE-S (se www.fpes.se). I Sverige finns också patientföreningen Benjamin som organiserar transsexuella och

TS-VÅRD

I Sverige finns sedan 1972 en möjlighet för transsexuella personer att korrigera sitt biologiska kön så det bättre speglar den egna könsidentiteten. För att få korrigera sitt kön måste man först gå en så kallad *könsutredning* där det utreds huruvida man verkligen är transsexuell. För att få gå en könsutredning krävs ofta en remiss från allmänpsykiatri till ett av utrednings-teamen (se förteckning över utrednings-teamen på sid 39).

Utredningsgången skiljer sig något beroende på team och utredande psykiatriker men enligt praxis tar en utredning minst två år. Under det första året genomgår man en psykiatrisk utredning där det utreds om man uppfyller kriterierna för att diagnostiseras som transsexuell, om man är tillräckligt stabil för att genomgå en könskorrigering samt om man är införstådd med vad det innebär. Efter denna utredning kan man få diagnosen transsexuell, vilket ger möjlighet till exempelvis hormonbehandling som förändrar kroppen till att mer likna det upplevda könet. Nu förväntas man som patient göra ett *real life test* där man lever fullt ut i det tilltänkta könet.

Efter utredningen kan man ansöka om ändrad könstillhörighet hos Socialstyrelsens Rättsliga Råd. Det är först i det här läget som man får operera yttre och inre könsorgan.

För att genomgå en könskorrigering måste man vara över 18 år, men det är möjligt att påbörja utredning tidigare. Man kan även få behandling i form av pubertets-hämmande hormoner innan 18-årsdagen. (För mer utförlig information, se www.transforming.se.)

före detta transsexuella, föreningen KIM – kön, identitet, mångfald, samt ett antal mindre grupper och nätverk som på olika sätt arbetar för transpersoners rättigheter.

År 1972 fick Sverige som första land i världen en lag som gjorde det möjligt för transsexuella att få en ny juridisk könstillhörighet efter utredning och prövning, *Lag (1972:119) om fastställande av könstillhörighet i vissa fall*. Samma år blev det möjligt för transsexuella att få kostnadsfri behandling med könshormoner och operationer. Sedan 1972 har omkring 500 personer genomgått en könskorrigering behandling.

Under 1990-talet slog queer-begreppet igenom på allvar i Sverige. Queer handlar, mycket förenklat, om att ifrågasätta för givet tagna sanningar om kön och sexualitet och vad som ses som »normalt« eller »naturligt«. Ett queert förhållningssätt innebär en syn på kön och identitet som något flytande och under utveckling. Queerteorins grundtankar kommer till stor del från människor som själva har erfarenhet av att falla utanför könsnormer (Ambjörnsson 2006). Queerteorins genomslag har öppnat upp för nya sätt att se på identitet men också nya sätt att själv identifiera sig. Idag är det många transpersoner som inte alls vill förhålla sig till kategorierna man/kvinna och som betonar att könsidentiteten förändras över tid på samma sätt som vi idag accepterar att en människas sexualitet kan göra.

Tack vare enskilda aktivisters och organisationers arbete får transfrågor mer och mer uppmärksamhet (jfr Whittle 2006:xi). Sedan en tid tillbaka uppmärksammas i slutet av november varje år *Transgender Day of Remembrance*, en högtid för att minnas personer som fallit offer för transfobiskt våld. Transfrågorna får också allt större plats på de årliga hbt-festivalerna Stockholm Pride och HBT-festivalen i Göteborg. Traditionella feministiska sammanhang som kvinnojourer och kvinnoorganisationer har under senare år

börjat inkludera transpersoner. Sedan januari 2009 inkluderas även transpersoner i diskrimineringslagstiftningen.

Heteronormativitet

När man pratar om heteronormativitet tänker många på den oskrivna regel som säger att heterosexualitet är det naturliga och önskvärda. Men heteronormen handlar inte bara om sexualitet utan även om kön; könsidentitet, könsuttryck, biologiskt och juridiskt kön. Könsidentitet handlar om hur vi själva upplever vårt kön. Vi kan känna oss som män, kvinnor, både och eller varken eller. Med frisyr, kroppsspråk, kläder och smink uttrycker (eller »gör«) vi kön. Könsidentitet handlar med andra ord om det som känns inuti medan könsuttryck handlar om det som syns utåt. Biologiskt kön är den kropp vi har – anatomi, hormoner och genetik. De som föds med könsorgan som inte direkt kan sägas vara »manliga« eller »kvinnliga« (kallas ofta *intersexuella*) opereras till pojkar eller flickor, eftersom man måste ha ett tydligt biologiskt kön för att få ett juridiskt kön. Juridiskt kön är slutligen det som står i vårt pass och som vi kan utläsa av den näst sista siffran i personnumret: jämnt för kvinnor och udda för män. När människor könsbestäms görs det ofta utifrån kroppen. Att en människa med till exempel vagina också ska känna sig och se ut som en kvinna är en av de mest grundläggande normerna i vårt samhälle. De som följer denna norm kallas för *cispersoner*.

Biologiskt kön förväntas alltså avgöra könsidentitet och könsuttryck. Människor med penis förväntas vara maskulina män och människor med vagina feminina kvinnor. De maskulina männen och de feminina kvinnorna förväntas begära varandra, bilda

par, föda och uppfostra barn som tidigt skolas in i genusmönster. Genom till exempel leksaker, fritidsintressen, kläder och tilltal görs barn till flickor och pojkar. Pojkar ska vara aktiva, utåtriktade och ges mycket utrymme, medan flickor ska vara lugna, ansvarstagande och förväntas ta ett steg tillbaka till förmån för andra. Genus- och sexualitetsmönster varierar mellan individer och sammanhang, men på samhällsnivå är mönstren tydliga. Samkönade par kan exempelvis inte adoptera i annat fall än när det rör sig om närståendeadoption. De är också utsatta för diskriminering på bostads- och arbetsmarknaden och löper risk att utsättas för hatbrott. Traditionella genusmönster leder till att män gör mindre obetalt arbete än kvinnor och har en 8% högre lön, bara på grund av sitt kön (SCB 2008).

Att kön och sexualitet hänger ihop blir uppenbart när det kommer till uttryck för transfobi och homofobi. Om en kille blir retad i skolan och kallas »jävla böge« förklaras det ofta som uttryck för homofobi. Men det är inte säkert att personen ifråga verkligen tänder på killar, eller att det är just misstanken att han skulle göra det som utlöser trakasserier. Istället handlar det ofta om att han överskrider gränserna för hur en kille ska vara och betar sig på ett sätt som anses feminint. Det visar att homofobi och transfobi inte går att skilja åt. (jfr Namaste 2006)

Heteronormativiteten, alltså den struktur i vårt samhälle som premierar män, cispersoner och heterosexualitet, får stora konsekvenser för människor som faller utanför ramarna. För människor som lever i samkönade relationer, för transpersoner och för alla andra som bryter mot heteronormen innebär dessa strukturer allt från skeptiska blickar och kommentarer på gatan till diskriminering på arbetsmarknaden och våld eller hot om våld. Det är i ljuset av denna strukturella analys där privilegier rörande ekonomi, politiskt inflytande,

kroppslig integritet och normalitet tillfaller människor som lever enligt normen som innehållet i den här rapporten ska läsas. (Rosenberg 2002, Ambjörnsson 2006)

Disposition

Kapitel 2 handlar om identitet. Vi får följa hur intervjupersonerna kommit på att de är transpersoner, den identitetskris men också den lättnad det inneburit. Kapitlet handlar också om vad det omgivande samhällets normer kring kön får för konsekvenser för intervjupersonernas möjlighet till identifikation.

Kapitel 3 behandlar anhörigas reaktioner och vad de inneburit för de intervjuade.

Kapitel 4, som är det mest omfattande kapitlet, rör bemötande. Där ser vi hur heteronormativa föreställningar kring kön leder till sämre bemötande och vad okunskap kring transfrågor får för konsekvenser.

Kapitel 5 rör upplevelser av maktlöshet och heteronormativitet i TS-vården.

I **Kapitel 6** får vi ta del av intervjupersonernas erfarenheter av att röra sig i det heteronormativa offentliga rummet.

I **Kapitel 7**, den avslutande delen, sammanfattar vi resultaten och ger konkreta rekommendationer till skol- och vårdpersonal.

7

PRESENTATION AV INTERVJUPERSONERNA

ALEX är 20 år gammal, pluggar på högskola och bor vid intervju tillfället hos sina föräldrar på en mindre ort. Hen vill helst inte definiera sin könsidentitet men pendlar mellan könlös och transsexuell kille.

KIM är 23 år gammal och bor i en storstad. Hen pluggar och jobbar extra. Hen identifierar sig som intergender eller nongender.

GUSTAV är 27 år gammal och har efter ett antal flyttar mellan orter och småstäder bosatt sig i en storstad. Han jobbar och identifierar sig som människa i första hand, som man i andra. Är inne på sluttampen av sin könsutredning.

HENRIK är 23 år gammal, pluggar, jobbar och bor i en större stad. Identifierar sig som transsexuell Female to Male. Han är vid intervju tillfället i slutet av sin könsutredning och kommer inom kort vara kille juridiskt.

JENNIFER är 24 år gammal och jobbar inom vården på en mindre ort. Hon blev klar med sin könsutredning för några år sedan och identifierar sig idag som transsexuell kvinna.

JONAH är 18 år gammal. Han bor i en mellanstor stad och går sista året på gymnasiet. Jonah identifierar sig som man men är juridiskt tjej sedan födseln. Han har sedan drygt ett år kontakt med ett utredningsteam för att genomgå könsutredning.

De intervjuades namn är fingerade i rapporten.

2 | ATT VARA TRANSPERSON

ALLA MÄNNISKOR har en könsidentitet men många har aldrig ägnat någon större tanke åt vilket kön man »känner sig som«. När kropp, könsuttryck och könsidentitet hänger ihop så som omgivningen förväntar sig uppstår sällan någon allvarlig friktion. Att ens kropp är utgångspunkt för om man känner sig som man eller kvinna tar de flesta för givet.

Om man däremot identifierar sig på ett annat sätt än ens kropp signalerar, eller inte identifierar sig med något kön alls, blir könsnormerna extra tydliga. Det här kapitlet handlar om identitet – om att sätta ord på den man är och vikten av att bli bekräftad av omvärlden som den man är. Att få vara »den man är« kan innebära många olika saker och skifta beroende på när i livet och i vilket sammanhang man befinner sig.

I det här avsnittet får vi följa intervjupersonernas berättelser om hur de börjat identifiera sig som transpersoner i ett samhälle som bara ger utrymme åt två kön.

Att komma på

Hur länge intervjupersonerna tänkt på att de bryter mot tvåkönsnormen varierar.

Det behöver inte vara så att man »alltid vetat« att man är transperson eller »alltid känt« att man är född i fel kropp. När vi i den här texten skriver om hur intervjupersonerna kommit på, upptäckt eller satt ord på att de är transpersoner är det viktigt att minnas att erfarenheten av detta kan se ut på många olika sätt.

Flera av de intervjuade berättar om tidiga minnen av att identifiera sig med ett annat kön än sitt biologiska. Alex är en av dem som berättar om ett barndomsminne som hen kopplar till sin identitet som transperson:

Jag har ett minne från när jag var liten, jag var väl omkring fem år gammal.

Då fanns det i närheten av min moster en liten ponny som hette Alex som hade en skötare som hette Alex. Och skötaren var en tjej och ponnyn

var en vallack, alltså en hanhäst. Och jag kommer ihåg att jag frågade min mamma att hur fungerar det? Det är en pojke och en flicka och de har samma namn. Och då sa min mamma att »Jo men Alex är ett sådant namn som både pojkar och flickor kan ha«. Jag minns att jag tänkte att gud vad häftigt, ett sådant namn vill jag ha! Ett namn som både flickor och pojkar kan heta...« | ALEX

Andra exempel är Jennifers beskrivning av hur hon i smyg provade sin mammas kläder och Jonahs historia om när han som liten flicka på dagis alltid ville bli kallad för Petter. För andra har tankarna kommit senare. Henrik, som först kände sig annorlunda kopplat till att han var bisexuell, berättar att var det en vinterkonferens i sena tonåren med RFSL Ungdom som blev en viktig vändpunkt. När han deltog på ett seminarium där två transkillar pratade kände han plötsligt att »gud, de pratar om mig!«. Efter det började tankarna snurra, kanske var han egentligen inte tjej?

För Kim var det en kommentar från ett ex som utlöste funderingarna för några år sedan:

»Så här i efterhand efterkonstruerar man gärna, att »jag har känt så här hela livet«... Och det har man ju, det finns alltid minnen som bekräftar ens känslor. Jag har aldrig känt mig riktigt trygg med att anses vara tjej, det har jag inte. Men det var ett av mina ex som, när jag hade en lång utläggning om vad jag tyckte om kön och var skitförbannad, sa »men har du funderat över om du är någon slags transperson?« | KIM

Som Kim säger kan det vara svårt att veta vad som var faktiska upplevelser att ha en annan könsidentitet när minnet är färgat av de perspektiv Kim har idag. För vissa människor är könsidentiteten densamma under en hel livstid medan den för andra förändras eller skiftar genom livet. Att komma på att man är transperson sent i livet gör inte känslan mindre stark eller sann.

Upptäckten att ens könsidentitet inte stämmer överens med det juridiska och/eller biologiska könet sätter igång en rad funderingar. Att komma på att man själv är transperson beskrivs både som påfrestande och befriande. Kim berättar om hur det kändes främmande och obehagligt när hen först konfronterades med tanken.

»Nej nej nej, sa jag, och slog ifrån mig som fan. Det var jätteotäckt. Det var som att hela golvet rasade. Hela min föreställningsvärld om vem jag var bara föll. Och jag hade ingenting att gripa tag i, jag var ute på vift bara. Det handlade om att min bild av mig själv inte stämde alls. Shit, kan det vara så här? Vem blir jag då? Om jag inte är tjej, men går runt i en tjejkropp, hur ska det här gå ihop? Sen behövde det mogna och det tog ett jättelångt tag tills jag förstod att jo, så är det ju. Och det var jätteskönt.« | KIM

Efter den första chocken vände känslan av att inte vara tjej till något positivt och Kim beskriver det som ett sätt att förstå sig själv bättre. Alla de intervjuade uttrycker att de gick igenom en turbulent period där de mådde psykiskt dåligt innan de insåg att krisen handlat om könsidentitet (jfr Grönqvist och Rydellius 2008). Att börja identifiera sig som transperson beskrivs inte som ett problem i sig, utan snarare lösningen på ett problem då känslan av att inte veta vem man var ledde till otrygghet och psykisk ohälsa. Detta betyder förstås inte att alla problem var lösta i samma stund som de intervjuade satte ord på att de var transpersoner. För många blev »komma ut«-processen svår. Reaktionerna från vänner, syskon och föräldrar var ofta smärtsamma och skapade nya problem. Samtidigt beskrivs insikten att man är trans som en lättnad och ett sätt att bli tryggare i sig själv.

Att spegla sig i andra

Flera av de intervjuade berättar om hur en fråga eller kommentar från någon annan satte igång funderingarna kring om man själv var transperson. Känslan hade funnits där under en längre tid, men genom att prata med andra fick man chans att sätta ord på sina upplevelser. De intervjuade beskriver det som att »pusselbitarna föll på plats«. Därför är sammanhang där man kan möta andra transpersoner mycket viktiga, oavsett om man träffas på en cafékväll eller pratar på internet.

Gustav berättar hur tankarna om huruvida han var transkille satte igång under en ungdomsträff hos RFSL då en kompis frågade honom om han inte var transsexuell. Gustav berättar att han då inte hade någon aning om vad det innebar att vara transsexuell, men att han hittade en massa sidor på internet där det beskrevs. Han läste på allt han kunde och kände att det stämde in på honom. En månad senare bytte han namn. Det var genom internet och den stöttande kompis som han kunde gå vidare i processen.

»Jag pratade ganska mycket med min kompis, han hade haft en ts-kille som pojkvän förut så han hade en del information som inte fanns på nätet. Han sa »han« till mig från det att jag bytte namn, han fick andra att säga »han« och presenterade mig som »han« vilket var väldigt skönt.« | GUSTAV

Gustavs berättelse visar hur han hjälpts av andras erfarenheter när han försökt förstå sig själv. Att transpersoner är osynliggjorda i samhället i stort gör att det blir svårt att själv komma på att man är trans. Flera av de inter-

vjuade berättar om hur de när de växte upp aldrig hörde talas om transpersoner eller transsexuella. Henrik säger till exempel att *»det här med transpersoner och transsexuella, det fanns liksom inte i mitt vokabulär«*. Osynligheten gör det svårare både att komma till förståelsen själv och att sedan berätta för andra. Inte minst gäller detta de som identifierar sig som intergender. Att det finns människor som är intergender, det vill säga identifierar sig som varken man eller kvinna, är något som väldigt få känner till. Eftersom det finns så lite information och skriven kunskap på området kan det vara ännu svårare att överhuvudtaget förstå att det är möjligt att vara intergender.

Att ens kropp och utseende speglar den egna inre upplevelsen av könsidentiteten beskriver de flesta av de intervjuade som väldigt viktigt. Alex berättar om flera starka upplevelser som kommer sig av hur hen upplever sin kropp. Hen berättar om hur smärtsamt det kan vara att påminnas om att den egna självbilden inte stämmer överens med hur andra ser en. Alex har mer och mer börjat undvika situationer där hen måste se sig själv utifrån.

» När jag tittar mig i spegeln, och ser en tjej, så känner jag inte igen mig själv. Likadant när jag ser fotografier på mig själv så får jag nästan en obehaglig chock för jag känner inte igen mig själv. Så jag undviker speglar som pesten. Är jag någonstans där det finns speglar så händer det att jag får panik. Det gör att jag väldigt ofta måste tränga undan de här tankarna, för att kunna stå ut med tillvaron helt enkelt.« | ALEX

När Alex förändrar sitt utseende upplever hen att hen speglas i sin könsidentitet på ett helt annat sätt. Hen berättar till exempel om en upplevelse under en drag king-workshop:

» Det dröjde till hösten 2007, ett år efter tankarna började komma, som jag hamnade på en drag king-workshop här i stan. Då fick jag en massa tips som var jättevärdefulla. Jag kände att wow, det här är jag. Jag kan fortfarande minnas den känslan när jag fått på mig allt, fått på skägg och lindade bröst och allting och tittade mig i spegeln och kände att... det där är ju jag! För första gången kände jag att det var ju jag som tittade tillbaka på mig.« | ALEX

Att draga blev ett sätt för Alex att vara sig själv. När hen berättade om upplevelsen för sin pappa undrade han om Alex dragade för att få uppmärksamhet. Pappans ord gjorde ont, säger Alex. Hen förklarade att det inte alls handlar om att få uppmärksamhet utan är ett sätt att få vara sig själv. Jonah och Gustav har också liknande upplevelser då de har använt sig av teater för att kunna vara killar för en stund, trots tjej kropp. Jennifer berättar om den starka känslan av att bli speglad av andra i sin könsidentitet. Hon berättar om hur hon som 14–15 åring började gå ut i gay-världen.

» Jag började gå ut som tjej, jag började presentera mig som tjej och det kändes så otroligt som jag. Så träffade jag för första gången en transsexuell kvinna, jag såg henne och hon var så vacker, så speciell, så sexig... När jag såg henne, blev jag... wow! När någon berättade att hon var transsexuell så tänkte jag oh my god, kan man göra det i Sverige? Det var där jag fattade.« | JENNIFER

Jennifers berättelse handlar om betydelsen av att bli bekräftad i sin könsidentitet och vikten av att komma i kontakt med andra transpersoner. Liksom de andra intervjuade berättar hon om hur mötet med andra gjorde det möjligt att sätta ord på vem hon var och att börja utveckla en egen identitet. Att

synliggöra transfrågor och hur det kan vara att leva som transperson är alltså viktigt. Utan synliga förebilder och sammanhang där man kan träffa andra blir det svårt att utveckla den egna identiteten (jfr Larsson m fl 2008:247 och Whittle 2006:xii).

Att slippa definiera

Vi har hittills redogjort för vikten av att sätta ord på den man är, att spegla sig i andra för att hitta en egen identitet. Men det kan också vara skönt att slippa göra just detta, att precis som cispersoner slippa lägga en massa energi på könsidentitet och bara få vara.

Frågor om kropp, könsidentitet och könsuttryck tar stor plats i de intervjuades liv. Alla vittnar om hur viktigt det är att bli bekräftad som den man är och hur omgivningen ofta har svårt att anpassa sig. Samtidigt berättar alla om en längtan att slippa definiera sig utifrån sin könsidentitet. Alex, som vid intervjutillfället tvekar när vi frågar hur hen identifierar sig, menar att det allra mest provocerande är att inte alls vilja definiera sig:

» Just nu vill jag inte definiera. Det som blir jobbigt är när människor runt omkring mig vill ha en definition, och säger »Vad är du egentligen?«. Jag säger jag vet inte, eller jag är ingenting. Men då måste de ha ett svar och säger »Jo men du måste ju veta, du måste ju vara någonting«. Men egentligen, i nuläget har jag ingen direkt definition.«
| ALEX

För Kim som identifierar sig som intergender, är problemet med att inte vilja identifiera sig utifrån kategorierna »man« eller »kvinna« ständigt närvarande.

» Jag blir upprörd och ledsen, eller inte upprörd, jag blir ledsen och förbittrad om någon kallar mig »hon«. Lika ledsen som jag blir om någon kallar mig »han«. Jag vill vara könsneutral. Jag anser att jag är en person i första hand, och ett könsbestämmande pronomen i andra hand... eller i sista hand! Det är så oviktigt att det blir jätteviktigt att jag inte har något kön.« | KIM

Kim skulle gärna slippa att definiera sig utifrån sitt kön. Samtidigt är det inte en valmöjlighet för Kim att inte identifiera sig som intergender. Hen berättar att hen ofta möter reaktionen att »så där tänker väl alla«. Det är väl många som inte vill definiera sig utifrån sitt kön i första hand? Men för Kim handlar det om något mer:

» De har inte fattat grejen. Det är klart folk ser sig som människa i första hand och kön i andra hand, men jag tror inte att folk i allmänhet mår mentalt dåligt av att bli könade.« | KIM

Henrik berättar att han tycker att det är jobbigt att vara i sammanhang där vissa vet att han är transsexuell medan andra inte vet om det. I takt med att han passerar bättre och bättre blir det mindre nödvändigt att berätta. Människor som träffar honom för första gången uppfattar honom bara som kille och det kan vara skönt.

» Jag tycker det är så skönt att bara vara Henrik. För det blir lätt så, om man är transsexuell och är öppen med det, då blir man helt plötsligt bara transsexuell och det kommer massa frågor. Och jag kan känna att jag orkar inte prata om det där.« | HENRIK

Gustav är också trött på att alltid bli sedd som transsexuell och inte bara få vara kille. Han berättar att han under en period gjorde mycket föreläsningar och intervjuer, men längtade samtidigt efter att bli klar med utredningen *»så kan man glömma hela skiten«*. Samtidigt säger Gustav att han nog kommer att identifiera sig som ts-kille också efter att processen är klar eftersom det är en viktig del av vem han är. Att fortsätta identifiera sig som transsexuell är också ett politiskt val för han tror att det kan hjälpa andra om fler transpersoner vore öppna. Även Jennifer har funderat mycket över om det vore viktigt att hålla fast vid en identitet som transsexuell även efter utredning och operation.

»» *Det finns de [transsexuella kvinnor] som säger att jag är kvinna. Det tycker inte jag man kan säga, för jag är en transsexuell kvinna men jag är inte en biologisk kvinna. [...] Förut skämdes jag över det, nu är jag stolt över det.»* | JENNIFER

Både Gustav och Jennifer pratar om dilemmat att hålla fast vid en transidentitet även efter att utredning och könskorrigering är klar (jfr Green 2006). För Gustav framstår det delvis som ett politiskt val medan Jennifer snarare betonar kropp och erfarenheter. Det är viktigt att understryka att många transsexuella inte vill definiera sig som något annat än »man» eller »kvinna» efter att ha genomgått operation och fått ett nytt juridiskt kön. Patientföreningen Benjamin, som är en intresseorganisation för transsexuella, skiljer till exempel mellan transsexuella och före detta transsexuella och menar att transsexualism är ett handikapp som rättas till genom operation. De tar också avstånd från att använda termen transperson om transsexuella för att betona att transsexualism inte har något att göra med att se sig som »ett tredje kön eller mellan könen» (se www.foreningenbenjamin.se).

Valet att berätta eller inte berätta om en transsexuell bakgrund är inte helt enkelt. Jennifer berättar att hon var ihop med en kille i ett halvår som gjorde slut med henne när hon berättade att hon var ts-kvinna. Idag skulle hon aldrig låta bli att berätta:

»» *Om det är en kille som ska komma in i mitt liv, så ska han veta vad det handlar om från början. Jag ska aldrig mer tillåta det hända.»* | JENNIFER

De intervjuade uttrycker alla en dubbelhet kring huruvida de vill definiera sig utifrån sin könsidentitet. Å ena sidan uttrycker de en längtan efter att bara få vara sig själva och inte i första hand transpersoner. Å andra sidan tycker de av olika anledningar att det är viktigt att vara öppen transperson. Kim och Alex, som är intergender/könlösa, måste gång på gång berätta om sin identitet för att slippa bemötas utifrån sina biologiska kön. Gustav, Jennifer, Jonah och Henrik skulle alla kunna passera som »vanliga» män eller kvinnor men känner ändå att de ofta vill eller måste komma ut som transsexuella.

3 | FAMILJENS REAKTIONER

FÖR UNGA som inte är myndiga och bor hemma när de kommer ut som transpersoner är föräldrarnas reaktioner viktiga (se även Larsson m fl 2008). Jennifer berättar att hennes mamma blev upprörd när hon berättade att hon tagit kontakt med ett utredningsteam.

»» *Hon sa att hon skulle stoppa min utredning. Jag tog kontakt med läkarna när jag var 17, och hon sa att det här kan inte pågå, du är inte myndig, du är under min fullmakt. Så hon tog det hårt, men hon anpassade sig snabbt. Idag har vi jättebra kontakt.» | JENNIFER*

Jennifer beskriver sin tonårstid som stormig, med ständiga bråk och konflikter med mamman. Vid ett tillfälle gick det så långt att hon tvingades sticka hemifrån. För att få pengar att klara sig själv på sålde hon sex till en äldre man som hon visste »tyckte om vackra pojkar«. Hon berättar att det var jobbigt för henne, särskilt eftersom hon hade svårt för sin biologiska kropp: »Jag har aldrig tyckt om att ha

snopp, eller använda den som en kille gör.» Jennifers berättelse visar vilka allvarliga konsekvenser en oförstående familj kan få för unga transpersoner som inte är myndiga och fortfarande beroende av sina föräldrar. Henrik har också haft en problematisk relation till sin mamma som reagerade starkt negativt när hon fick reda på att han var transsexuell.

» Det har varit kaos. Det har verkligen varit fruktansvärt jobbigt under perioder. Jag berättade för henne ungefär samtidigt som jag fick en tid hos min utredare första gången. Och det har varit väldigt mycket skrik och gråt, och perioder när vi inte har haft kontakt. Men det jag upplever är att nu när hon ser att det här får mig att må bra och hon inser att jag inte gör det här för att jävlas med henne... för det har hon uttryckt några gånger, att »Varför gör du så här mot mig? Varför utsätter du mig för det här? Vad är det du vill uppnå?« Och även om det har gjort ont så har jag försökt att tänka att hon har varit i någon slags utdragen chock, för det känns så.» | HENRIK

Nu är relationen bättre och Henriks mamma har till och med pratat om att söka sig till en grupp för anhöriga till transsexuella. I takt med att hans mamma sett att han mått bättre har hon blivit mer och mer accepterande.

Gustav berättade för sina föräldrar när han var i 18-årsåldern. Föräldrarna som var skilda sedan länge reagerade på väldigt olika sätt.

» Min farsas första kommentar var »Jag har bara en son«, min lillebror. Jag pratar inte med min pappa idag. Men det är svårt att bryta med en förälder, så det tog ju några år. När han börjat totalvägra att säga »han« och »Gustav«, så orkade jag inte längre. Jag hade nog med att klara av utredningen i sig, och någorlunda stå ut med allt runt omkring. När det kommer till min mamma så sa hon: »När man får barn, så vill man

att de ska må bra och vara lyckliga. Om du mår bra och blir lycklig av det här, så gör det.» Hon säger »Gustav« och »han« 19 av 20 gånger. Så det är ganska bra. Jag har pratat med mamma när hon säger fel, och hon säger att hon gör inte det för att vara elak utan av ren gammal vana. Jag känner att jag kommit närmare min mamma eftersom jag inte pratat med pappa alls.» | GUSTAV

Erfarenheterna av att komma ut för sina föräldrar är allt från att bli tvungen att bryta helt med dem, till en ganska odramatisk övergång där familjen snabbt börjar använda rätt pronomen och namn (jfr LFTS 2006). Syskonens reaktioner var också viktiga. Henrik berättar att hans syster reagerade med »det har jag väl alltid förstått«. Jonah berättar också om hur hans syster sa »att du ska byta kön, det sa du ju redan när du var liten...«. Nu vet hela hans släkt och familj »utom kanske någon gammelmöster«. Jonah beskriver en av sina bröder som »homofob och rasist och egentligen emot allt« och säger att han reagerade väldigt negativt i början. Men efter några månader verkade det som att han accepterat Jonah.

» Vid jul, för knappt ett år sedan, fick jag ett sms där det stod: »När jag kommer hem över jul ska du och jag och [den tredje] brorsan ha grabbkväll på stan, vi ska dricka öl och spela biljard.« (skratt) Det kändes fint...« | JONAH

4 | BEMÖTANDE

HUR KROPP, könsidentitet och könsuttryck hänger ihop får stora konsekvenser för hur man blir bemött. Intervjupersonerna berättar alla om hur omgivningen reagerat med förvirring och nonchalans när det visat sig att kropp, könsidentitet och könsuttryck inte hänger ihop enligt tvåkönsnormen. Deras berättelser visar också på vikten av en omgivning som stöttar och bekräftar.

Det här avsnittet handlar framförallt om mötet med vård- och skolpersonal. Dessa grupper har ett särskilt ansvar att vara professionella i kontakten med patienter och elever. När man pratar om bemötande är det viktigt att komma ihåg att det finns en inneboende ojämlikhet i själva begreppet. Ordet implicerar att det är någon med kunskap som ska bemöta någon annan som ska bli hjälpt. Det är inte ett möte mellan två jämbördiga parter. Detta medför att det ligger ett särskilt ansvar hos den yrkesverksamma.

Kapitlets första del visar hur man som transperson i relation till andra ständigt måste övertyga om att man faktiskt är den man säger sig vara. När man inte respekteras i sin könsidentitet blir resultatet ofta en kränkande

behandling, vilket diskuteras i kapitlets andra del. I den tredje delen belyser vi den okunskap som finns kring transfrågor och avslutningsvis visar vi vilka konsekvenser allt detta kan få.

Transperson? Upp till bevis!

Att komma ut som transperson handlar inte bara om att berätta för omgivningen vem man är. Ofta räcker det inte med att själv säga att man är tjej eller kille utan man måste också bete sig på ett sätt som verkar trovärdigt i andras ögon, det vill säga agera som en »riktig« kille eller tjej förväntas göra. Våra intervju-personer berättar alla om hur de i kontakten med omgivningen ständigt måste bevisa att de är den de säger att de är. En transkille som beter sig på ett alltför feminint sätt riskerar enligt intervjupersonerna att inte tas på allvar. Alex berättar till exempel att människor i hans omgivning ofta är ifrågasättande.

» Det är många som inte tar mig på allvar när jag säger att jag är transmänniska. När jag säger att jag vill vara kille, så säger de att »du är väldigt feminin för att vara kille«. Min förklaring då är att jag är böj (skratt). [...] Det räcker inte med att jag säger att jag skulle vilja vara en kille. Jag är medveten om att jag beter mig på ett sätt som samhället kallar feminint. Jag klär mig sällan feminint, men mitt kroppsspråk, mitt sätt, mitt tonläge kan ofta bli väldigt flickaktigt. Men jag blir väldigt ledsen när jag får höra att det skulle tala emot det jag tänker.« | ALEX

Alex ord vittnar om hur viktigt det är att framstå som en »riktig« tjej eller kille för att bli tagen på allvar. Att betraktas som »riktig« är att följa heteronormens logik och vara maskulin som man eller feminin som kvinna. Jennifer, som alltid upplevt att hon passerat bra som tjej, menar att det har gjort att hon har fått ett bättre bemötande. Under gymnasietiden flyttade Jennifer från sin hemstad, och i samband med flytten tog hon steget att definitivt byta social roll från kille till tjej. På den nya skolan tog hon kontakt med rektorn och kuratorn som hjälpte

henne börja skolan som tjej trots sitt manliga personnummer. Jennifer funderar kring sambandet mellan att passera som en »helt vanlig« tjej eller kille och att bli bra bemött. Hon menar att en transperson som passerar bra får det lättare i kontakten med omgivningen.

» Jag passerar ganska bra. Sverige är ett sådant land där lagom är bäst. Så när man passerar bra, blir man bemött med mer respekt. Om du är en trovärdig kvinna. Men om man ser på dig eller om man hör på rösten, om det är något som verkligen markerar, då är det lite svårare tror jag. Jag har aldrig blivit bemött med fördomar, varken från kuratorer eller lärare. Det tror jag är för att jag passerar bra. Det blir inget problem för dom, det blir inget obehagligt för dom, dom känner inte ansvar eller skuld.«

[INTERVJUAREN:] »Tror du det hade varit annorlunda om du inte passerat lika bra?«

»Ja, absolut.« | JENNIFER

En person som passerar bra, det vill säga går att förstå utifrån systemet med två kön, skapar inte obehag hos omgivningen enligt Jennifer. Hon tror att anledningen till att hon fått ett bra

bemötande av personalen på skolan är att de sett att hon »egentligen är« eller »borde vara« tjej och därför också kunnat hjälpa henne som tjej. Att vara »en trovärdig kvinna«, som till det yttre passar in i bilden av hur en kvinna ska vara, leder enligt Jennifer till ett bättre bemötande. Det betyder förstås inte att man nödvändigtvis slipper ryktesspridning, trakasserier eller diskriminering om man kommer ut som transsexuell, men att framstå som begriplig i omgivningens ögon gör det lättare att vinna acceptans för sin könsidentitet.

Att »passera« som intergender är däremot svårt, för att inte säga omöjligt, eftersom begreppet och identiteten inte finns i de flestas medvetande. I ett samhälle uppbyggt kring att det finns två kön går det inte att bli sedd och bekräftad som »könlös«. Därför är också intergender en osynlig position som det är svårt att bekräftas i. Kim berättar hur hen som är intergender, till skillnad från transsexuella, ofta känner sig helt osynlig: *»Det finns ingen diagnos, det är inget man kan bota, jag kan inte gå till en psykolog och säga att jag behöver hjälp.»* Hen säger att det är få, även bland vänner, som respekterar hens könsidentitet. Trots att hen förklarar hur viktigt det är att inte bli könsbestämd genom att kallas hon eller han är det få som tar hänsyn till detta:

» Det är väldigt få som byter pronomen. De fortsätter säga »hon« fast dom vet. Och det gör jävligt ont. Det gör jävligt ont. [...] Jag brukar säga att du lärde dig säga »sms« en gång i tiden. Det är också tre bokstäver. Varför skulle då »hen« vara så svårt?« | KIM

För Kim blir omgivningens ovilja att byta pronomen ett uttryck för hur svårt det är att bli tagen på allvar som intergender eller könlös.

Trots att människor i omgivningen säger sig förstå anpassar de inte sitt beteende. Eftersom det inte finns några uppenbara sätt att passera som intergender eller könlös blir den enda aktiva bekräftelsen av denna identitet användandet av pronomenet *hen*.

Det är omgivningens ignorerande av att ordet är viktigt för Kim som gör att hen blir *»ledsen och förbittrad varje gång någon kallar mig hon«*.

Berättelserna från de intervjuade visar hur det även som transperson går att vara mer eller mindre begriplig i omgivningens ögon. Hur väl man passar in i tvåkönsnormen påverkar enligt intervjupersonerna vilket bemötande man får. Om könsidentitet och könsuttryck överensstämmer på ett förväntat sätt blir det, med Jennifers ord, inte lika »obehagligt«. De intervjuade berättar också om hur de ständigt måste bevisa för människor att deras egen upplevelse av vilket kön de har faktiskt är sann. Inte minst gäller detta i utrednings-sammanhang, något vi återkommer till i kapitel 5 som handlar om TS-vård.

När det blir fel

Som vi visat i det tidigare avsnittet är det ofta svårt att få omgivningen att respektera ens könsidentitet. Även om omgivningens intentioner inte är illvilliga riskerar omedvetenheten att leda till ett bemötande som upplevs som kränkande. Gustav berättar om ett tillfälle i början av sin könsutredning då han var tvungen att gå ner i vikt för att kunna börja med hormoner. Efter ett år hade han inte gått ner tillräckligt mycket och blev då skickad till en dietist.

» Hon pekade på två kolumner: »Här står det hur många kalorier en kvinna ska äta...« Jag sa att nej, nej, nej, jag är inte kvinna. Hon sa att »Nej, men det är den fysiska kroppen.« Jag sa att det skiter jag i, du sitter här med en ts-patient, du kan inte peka på kvinnokolumnen. Det är inte okej. Så jag gillade inte henne från den dagen...« | GUSTAV

Trots att Gustav har fått en diagnos som transsexuell och besöket sker inom ramen för hans konsutredning missar dietisten att Gustavs sätt att identifiera sig medför konsekvenser för hur hon bör presentera den information hon ser som »objektiv«. Hon hade kunnat visa Gustav hur många kalorier han bör äta utan att berätta att hon hämtat informationen från kvinnokolumnen. För den som saknar kunskap om transfrågor kan det verka okomplicerat att tala om någons kropp som skild från hur personen identifierar sig. Många transsexuella vill förändra sin kropp eftersom den känns fel och främmande. Det kan vara oerhört smärtsamt att höra att man som kille har en kvinnokropp. Att inte ta hänsyn till personens könsidentitet blir därför kränkande. Följden blev i det här fallet att Gustav förlorade förtroendet för dietisten och inte tog till sig hennes råd.

Ett annat exempel kommer från Kim som berättar om ett tillfälle då hen gick till vårdcentralen för att få penicillin för halsfluss. Kim sa till personalen på vårdcentralen att hen blivit smittad av sin flickvän som varit där tidigare i samma ärende. När det framkom att flickvännen var transsexuell och hade ett manligt personnummer blev personalen förvirrad. Istället för att fokusera på Kims sjukdom började de ifrågasätta både Kims och flickvännens könsidentiteter. Plötsligt var Kim »hon« och flickvännen »han« och Kim kände sig tvungen att förklara vad det innebär att vara transperson istället för att fokusera på det hen sökte vård för. Kim upplevde situationen

som obehaglig och episoden ledde till att hen idag helt undviker kontakt med vården. Att man undviker att söka vård av rädsla för ett dåligt bemötande är mycket allvarligt och riskerar att leda till ökad ohälsa hos en redan utsatt grupp.

Okunskap

Den vanligaste orsaken till ett otillfredsställande bemötande är enligt intervjupersonerna brist på kunskap om transfrågor (jfr Grönqvist och Rydelius 2008). De vittnar alla om hur personal inom vård och skola många gånger varit välvilligt inställda men saknat transkompetens. Jonah, som är transsexuell, berättar om när han sökte hjälp på en ungdomsmottagning för en, som han uttrycker det, könsidentitetskris.

» De var ju väldigt... inkompetenta. De visste inte vad det var, de visste inte vem de skulle prata med, hänvisade mig till någon annan som inte heller visste så mycket utan hoppades på det bästa.« | JONAH

Jonah visste själv namnet på en psykiatriker i staden där han bor som hade transsexuella patienter. Han bad därför läkaren på ungdomsmottagningen att skicka en remiss till denne. Men istället skickades en remiss till landstinget där den blev liggande. Till slut, efter att själv ha ringt och påmint skickades remissen till den psykiatriker han själv velat träffa från början. Sedan dröjde det ytterligare en tid innan han fick en tid där. »Då hade jag hunnit bli väldigt upprörd över hur lång tid det hade tagit«, säger Jonah. Från det att han sökte hjälp på ungdomsmottagningen till det att utredningen kunde sätta igång tog det över ett år, en tid då Jonah mådde väldigt dåligt. Den okunskap Jonah

mötte gjorde inte bara att han inte fick förtroende för personalen på ungdomsmottagningen utan ledde även till ökad stress och oro under en lång tid då han inte visste om han kunde få någon hjälp (jfr Grönqvist och Rydelius 2008).

Även Alex vittnar om hur hen mötts av okunskap. Under gymnasietiden öppnade hen sig för en lärare på skolan och berättade om sina funderingar kring sin könsidentitet. Alex berättar om lärarens reaktion:

» Hon tog det jättebra, i det att hon inte tog avstånd eller kom med några kränkande frågor eller så. Hon sa ›Det här är jättejobbigt för mig, eftersom jag inte vet vad som rör sig i huvudet på dig.‹ Den reaktionen var fullt förståelig tycker jag. Det är ju ingen människa i världen som kan förstå vad som rör sig i huvudet på mig, hur mycket jag än försöker förklara det. Det är ingen som kan leva sig in i det. Jag tror att hon kände sig lite maktlös för att hon inte kunde hjälpa till, men hon gjorde verkligen allt hon kunde. | ALEX

Alex citat visar hur många inom skolan och vården har en välvillig inställning men saknar kunskap om transfrågor. Trots att Alex upplevde att läraren tog det »jättebra« är det uppenbart att hon inte hade någon kunskap om transfrågor. Alex berättelse visar vilka förväntningar hen hade på mottagandet när hen om sin könsidentitet, en förväntning som delas av flera av de intervjuade. Läraren i fallet ovan sa att hon inte kunde hjälpa till och att situationen var jobbig för henne. Frånvaron av kränkande frågor och det faktum att läraren inte tog avstånd från Alex räckte för att hen skulle uppleva det som ett bra bemötande.

Det är viktigt att understryka att okunskap kan hanteras på många olika sätt. Henrik berättar om hur bristande kunskap inte nödvändigtvis behöver resultera i ett dåligt bemötande:

» Min psykolog sa att 'jag har inte så mycket transkompetens men det ska inte gå ut över dig. Jag ska se till att är det något jag inte förstår så kommer jag skaffa mig den kompetensen.' Och det kändes väldigt bra, för man har ju hört historier där människor nästan fått undervisa sina psykologer. Där har fokus legat på att berätta för den personen vad trans är, eller vad hbt är. Att fokuset inte har legat på vad man kom dit för utan att man ska berätta om hbt. Och det blir också så väldigt fel.« | HENRIK

Psykologen visade tydligt att det är hans och inte Henriks ansvar att se till att Henrik fick en bra behandling. Trots att han sa sig sakna transkompetens kände Henrik att kontakten gett honom mycket. Det Henrik själv lyfter fram som positivt med psykologens bemötande är två saker. Dels att psykologen inte förklarade alla Henriks problem utifrån att han är transsexuell, dels att det inte låg på Henriks ansvar att få ett professionellt bemötande genom att själv undervisa psykologen om transfrågor. Henrik ger ytterligare ett exempel på när han tycker att han blivit bra bemött. När han genomförde sin mastektomi (den operation där man tar bort bröstet) var han tvungen att vara sjukskriven och därför få en individuell studieplan. Han pratade med studievägledaren som sa att det här inte innebar några problem, att hon träffat studenter tidigare som genomgått mastektomi och förstod situationen. Att studievägledaren hade tidigare erfarenhet av att möta transpersoner och att hon inte blåste upp situationen och gjorde problemet större än vad det faktiskt var betydde mycket för Henrik.

Konsekvenserna av ett dåligt bemötande

Vilka konsekvenser kan då ett dåligt bemötande få, förutom att det blir jobbigt för den enskilda personen i stunden? Kims berättelse, där en enkel fråga om penicillin ledde till en lång diskussion om könsidentitet, visar att ett oförstående bemötande kan upplevas som kränkande. Det kan leda till att man helt undviker att söka vård, vilket i förlängningen bidrar till ökad ohälsa. I flera av intervjupersonernas berättelser framkommer också att man har låga förväntningar på den hjälp man kan få. Många har varit rädda för att bli ifrågasatta eller för att utsättas för kränkande frågor. De intervjuade har heller inte förväntat sig att personal inom skola eller vård ska ha någon kunskap om transfrågor. Om man inte tror att man ska kunna få någon hjälp, eller till och med är rädd att bli illa behandlad, är risken stor att man heller inte söker hjälp trots att man mår dåligt. Okunskap och bristande rutiner leder också till att människor skickas runt i vårdapparaten och att väntan på vård blir lång. Eftersom de allra flesta utredningsteam kräver en remiss från en psykiatriker är transsexuella beroende av att komma i kontakt med någon som kan remittera dem vidare. Därför är det viktigt att det inom vården finns kunskap och rutiner för hur transsexuella ska omhändertas. Både Jonah och Henrik vittnar om hur tiden mellan den första vårdkontakten och mötet med utredningsteamet blev orimligt lång, vilket ledde till oro och stress.

5 | TS-VÅRD

JONAH, GUSTAV, Jennifer och Henrik har alla varit i kontakt med utredningsteam för transsexuella. Jennifer är den enda som är klar med sin process, Jonah har precis inlett den och Henrik och Gustav hoppas på att vara färdiga inom kort. Trots att de befinner sig i olika faser av utredningen och bor i olika delar av landet finns många gemensamma erfarenheter.

Många transsexuella upplever att utredningen drar ut på tiden, att man inte har någon kontroll över situationen och att det finns en maktobalans mellan utredare och patient (Grönqvist och Rydelius 2008, Bremer 2006). Vi har valt att lyfta fram erfarenheterna av ts-vård separat från det tidigare avsnittet om bemötande av flera anledningar. Till att börja med kan man förvänta sig en högre kunskap bland personer som arbetar i utredningsteam. Dessutom vill vi här lyfta fram problem inom ts-vården som inte bara handlar om bemötande utan även hur den är organiserad. Ytterligare en aspekt av ts-vården som skiljer den från annan vård är att den direkt rör personernas könsidentitet och att bemötande i denna kontext inte bara bygger på respekt och kunskap utan också en bedömning som kan leda till att patienten får korrigera sitt kön.

Sist men inte minst har erfarenheter från ts-vård tagit stor plats i de transsexuella intervjupersonernas berättelser.

Maktlöshet

Alla de intervjuade ts-personerna har upplevt en maktobalans under utredningen, mellan dem som patienter och utredande läkare. Jennifer som är klar med sin utredning sedan flera år tillbaka berättar om sin upplevelse:

» Jag blev bemött jättebra... Jag hade jättestor respekt för dom. Om det är någon som jag inte vågade säga emot så var det mina läkare. Jag var ändå ganska smart, jag förstod att om det är någon i den här världen som jag ska komma överens med så är det dom. Det är dom som ska ge mig frihet. Så jag sa aldrig emot dom, jag ifrågasatte aldrig deras auktoritet eller beslut.« | JENNIFER

Jennifer upplevde att läkarna i utredningsteamet hade stor makt över utredningen, vilket

i förlängningen innebar att de hade stor makt över vilket kön patienten skulle komma att ha under sitt fortsatta liv. Däremot upplevde inte Jennifer det som något stort problem utan accepterade läkarnas auktoritet. Detta eftersom det är de som ska, som hon säger, ge henne frihet.

De andra transsexuella personer vi intervjuat har i större utsträckning upplevt maktobalansen som ett problem. De vittnar om en känsla av att vara maktlös och inte ha någon kontroll över utredningsgången. Kommunikationen är bristfällig och det är svårt att förstå varför man ska gå igenom vissa saker. Henriks utredning sköts upp efter att han blev sjukskriven och hamnade på en psykiatrisk mottagning. Efter det hade han fått en bra psykologkontakt och börjat må bättre. Trots att läkaren sa att han var övertygad om att Henrik är transsexuell och inte hade några psykoser eller symptom på schizofreni så menade läkaren att Henrik var för labil och berättade att de hade för avsikt att hålla Henrik under uppsikt ett tag. Henrik berättar:

»Så gick jag därifrån, jag fick en ny tid två månader senare. Jag fattade ingenting utan tänkte, men vad händer nu? Hade jag fått en diagnos eller vad hände? Allt blev hängande i luften. Är det någonting som jag känner att jag som transsexuell inte behöver så är det att vänta ännu mer och inte veta vad som händer. Så kom jag tillbaka dit och frågade honom. »Jag fattar ingenting, du bara lämnade mig i något slags vakuum. Det har inte direkt varit någon rolig sommar för jag har inte vetat någonting alls. Har jag en diagnos?« Varpå han tittar på mig och säger: »Sa jag inte det till dig förra gången?« Jag sa »Nej du glömde nog det« och han sa, »Oj, jag glömde nog att ge dig din diagnos, det var ju dumt...« | HENRIK

Diagnosen transsexuell är nyckeln till all landstingsfinansierad könskorrigering

i Sverige. För att få hormoner utskrivna, bröst bort- eller ditopererade och i förlängningen ett nytt juridiskt kön fastställt så krävs en diagnos. Trots att diagnosen är det hela utredningen kretsar kring glömde alltså Henriks läkare att informera honom om att han fått grönt ljus. Att läkaren undlät att ge denna viktiga information på ett tydligt sätt fick allvarliga konsekvenser för Henrik som lämnades utan några klara besked.

Jonah berättar också om att han inte fått information om innehållet i utredningen och vart utredningen är på väg. Han har exempelvis fått lägga klossar i mönster och titta på bläckplumpar utan att läkaren förmedlat någon bakgrund eller syfte till varför testerna gjorts utan bara sagt att det har med intelligens att göra. Att inte informera om syftet med dylika tester strider mot de etiska riktlinjer som finns för psykologer. I dessa slår man fast att psykologen ska »informera klienten om planerade åtgärder och [kontinuerligt diskutera] sina handlingar och de sannolika följderna av dessa» (Yrkesetiska principer för psykologer i Norden).

Dagen efter vår intervju ska Jonah genomgå en kroppsundersökning som en del av utredningen. Vi frågar om han känner att han har fått information om vad undersökningen innebär. Han svarar:

» Nej verkligen inte. Min utredare sa att du kommer få göra en kroppsundersökning, väga och mäta... Sen ringde hon som ska göra undersökningen och sa att jag skulle genomgå ultraljud och en könsundersökning, se till att allt är som det ska. Jag bara, va? Han, min utredare, är väldigt bra på att undvika att säga vissa saker.« | JONAH

Jonah säger att han varit väldigt nervös inför kroppsundersökningen och att det blivit värre av att inte veta vad den kommer att innebära.

De transsexuella vi har intervjuat vill förändra sin kropp så att den stämmer överens med deras könsidentitet. Henrik förklarar varför det är viktigt att som behandlare vara tydlig med vad en kroppsundersökning innebär om man har en patient som är transperson:

» Har man ett väldigt komplicerat förhållande till sin kropp så skulle jag gärna vilja veta om [kroppsundersökningen] innan, så man är beredd på det. Nu blev det att jag var där och han sa att nu ska vi göra en kroppsundersökning. Jag fick bara upp mardrömsbilder i huvudet, och visst, det var inte så farligt egentligen, men att glömma att informera... Jag tror att de inom utredningen skulle tjäna på att vara tydligare.«

| HENRIK

Känslan av maktlöshet och ovisshet förstärks av att utredningen ofta drar ut på tiden utan att man förstår varför. Att utredningarna tar så lång tid är också den allra vanligaste kritiken från de intervjuade. De har alla förståelse för att det måste ta en viss tid, men när det drar ut flera år får det stora konsekvenser för intervjupersonernas psykiska välbefinnande. Om man har fått sin diagnos tidigt är det svårt att förstå varför den fortsatta utredningen ska dra ut på tiden. Gustav berättar:

» Alltså jag fick min diagnos på min första träff. Det var i maj 2003, och jag är inte klar än! [...] Det är samma frågor nu som då. Varje gång. Man tröttnar rätt rejält efter ett tag.« | GUSTAV

För Gustav kommer utredningen när den är klar ha tagit mer än sex år, vilket tyvärr är fallet för fler patienter.

Heteronormativitet

Liksom bemötandet i skola och vård generellt upplever intervjupersonerna att det är enklare och går snabbare att genomgå en utredning om man passar väl in i det heteronormativa tvåkönssystemet (jfr Bremer 2006). Utredningen tar sin utgångspunkt i bedömningen av personens möjligheter att få ett väl fungerande liv i den önskade könsrollen. Detta görs exempelvis genom real life test. Vissa av de intervjuade upplever att om man passerar väl som »riktig« kille eller tjej blir man inte lika ifrågasatt under utredningen som om man faller utanför normerna för hur män och kvinnor generellt anses vara. Att utredningen påverkas av en persons könsuttryck finns det flera exempel på i intervjupersonernas upplevelser av TS-vård. Henrik beskriver sin upplevelse av dessa förväntningar under utredningen:

» Utredningen är väldigt heteronormativ. Det ska inte vara svårare om man, som dom uttrycker det, »blir« homosexuell. Eftersom jag är bisexuell och min utredare visste om det så har han lagt väldigt stor vikt vid min läggning och min sexualitet. Jag har sagt, vad har det här med saken att göra? Det har varit väldigt mycket »Hur ser du på det här med att vara man?«, »Du är ju inte så grabbig?« och »Hur ska det här gå?« | HENRIK

Det är uppenbart att Henrik kände sig ifrågasatt av utredaren för att han inte försöker smälta in enligt tvåkönsnormerna. Henrik är för det första för feminin för att passera som »en riktig man«, för det andra är han bisexuell vilket inte heller sammanfaller med den stereotypa bilden av mannen. Män förväntas vara maskulina och begära feminina kvinnor och när det inte stämmer i Henriks fall uppstod

friktion i utredningen med förlängda diskussioner kring hans identifikation som resultat. Gustav berättar också att han fått många frågor om sin sexuella läggning.

» Alla har frågat vad jag har för sexuell läggning, även om det inte spelar någon roll. Men jag har inte orkat bråka om det. En utredare frågade: »Men gillar du tjejer eller killar då?« Jag svarade »Människor.« »Men tjejer eller killar?« »Människor.« »Men ditt ex var väl tjej?« »Nej mitt ex var intergender.« »Jaha, vad är det?« Så började jag förklara... »Jaha så du tänker på tjejer och killar.« Jag fortsatte: »Människor.« »Men ditt ex var intergender? Och innan?« Jag bara: »Bio-kille, TS-tjej, intergender...« »Okej, så du gillar killar, tjejer och trans?« Då orkade jag inte längre utan sa ja...« | GUSTAV

Gustav upplever, precis som Henrik, att läkarna ifrågasätter hans sexualitet trots att den inte ska vara relevant för utredningen. Hur detta påverkat utredningen är svårt att avgöra, men det bidrar till känslan av att man som TS-kille/tjej måste anpassa sig till omgivningens heteronormativa föreställningar om kön.

6 | DET OFFENTLIGA RUMMET

NÄR MAN SOM transperson rör sig i offentliga och halvoffentliga rum som gator, kollektivtrafik, offentliga toaletter, badhus eller i affärer finns det, liksom i bemötandesituationen, alltid en risk för att man krockar med samhällets heteronormativa förväntningar på två kön (Namaste 2006). Folkhälsoinstitutets rapport Hälsa på lika villkor? (Roth m fl 2006) visade att 20% av transpersonerna varit utsatta för hot om våld de senaste 12 månaderna och 82% hade utsatts för muntliga trakasserier. Även om man inte själv blivit utsatt för hot kan rädslan räcka för att man ska undvika vissa situationer.

Hur man kan röra sig i det offentliga rummet beror i stor utsträckning på hur väl man passerar. Gustav, som är i slutet av sin utredning, berättar att det med tiden har blivit allt lättare att röra sig i det offentliga rummet. Men innan han fick hormoner och skäggväxt var det till exempel jobbigt att veta vilken toalett han skulle välja:

» Jag hade en period, om jag gick in på tjejtoaletten då började de skrika och sa »Vad fan gör du här«... Då fick man antingen gå ut, och vara glad att man passerade, eller kränka sig själv genom att visa att man hade kvinnliga attribut. Samtidigt, att gå in på herrarnas toalett om man inte råkade passera,

så kunde man råka ut för ganska mycket våld, om man hade otur en fredagkväll... Det hände aldrig mig, men rädslan fanns där.» | GUSTAV

Situationen beskriver Gustavs känsla av att det blir fel vad han än gör: herrtoaletten känns rätt, men där finns rädslan för att bli utsatt för våld. Damtoaletten känns fel och även om han skulle slippa påhopp skulle det sänka hans självförtroendet att tas för kvinna. Gustavs berättelse visar på den riskkalkyl man som transperson tvingas göra när man inte passerar (eller är osäker på om man passerar) som man eller kvinna. Det innebär en ständig beredskap och oro. Henrik vittnar om samma problem som Gustav. Under utredningstiden har han undvikit träning som kräver att han måste byta om offentligt. Även om han tidigare skulle kunnat gå in hos tjejerna utan att någon reagerat kändes det uteslutet, »jag skulle känna mig som en inkräktare«. Trots att han idag inte har några problem med att passera som kille väljer han ofta handikapptoaletten som är könsneutral, något han lovat sig själv att sluta med: »Jag har ett litet mission för mig själv nu, jag ska gå på killtoaletten!«. På frågan om han blivit utsatt för mer uttalad transfobi svarar Henrik att han ibland råkat ut för folk som varit aggressiva:

» Det har hänt några gånger på tunnelbanan, att folk har kommit fram och frågat »ursäkta, men jag måste bara fråga, är du kille eller tjej?« Och sen blivit upprörda när jag inte velat svara...« | HENRIK

Ett annat tillfälle som kan innebära problem är när man är tvungen att legitimera sig. Gustav, som vid denna tidpunkt saknade laglig rätt att byta bort sina kvinnliga mellannamn, berättar att många blir förvirrade när de ser hans legitimation.

» Om man ska köpa saker som man behöver visa leg för, så finns det alltid en risk att de säger »det där är inte du«. Eftersom det står en massa tjejnamn på mitt leg, jag har ett kvinnligt personnummer och kommer med helskägg. Det finns en risk att de inte godkänner det. [...] Jag har frågat min utredare flera gånger om jag kan få papper på att jag lever som kille, att jag ska göra köns-korrigerig, så att jag kan byta till manliga mellannamn. Men jag får aldrig något tillstånd för att kunna byta mellannamn, vilket gör att jag inte gärna åker utomlands, och inte gärna visar leg.« | GUSTAV

Jonah har stött på liknande problem. Sist han reste var han tvungen att boka resan i sitt

tidigare tjejnamn eftersom han inte hunnit få ett nytt pass sedan han bytte namn.

» Jag bara längtar efter att få ett nytt personnummer och ett nytt pass så jag kan få resa jorden runt. Jag undviker att resa nu, fast det funkar ju... [...] Det var lite kämpigt [att behöva resa i sitt tjejnamn], men det går ju bra.« | JONAH

Uppdelningen mellan män och kvinnor i halv-offentliga rum som simhallar, gym och i princip alla platser som har toaletter tillgängliga för allmänheten, är något cispersoner sällan behöver reflektera över. Men när man som transperson rör sig i offentliga eller halvoffentliga miljöer kan det innebära problem och en rädsla för att utsättas för hot eller våld. Dagens namnlags-praxis som inte tillåter personer under arton år att byta till namn som traditionellt anses vara »könskonträra« innebär att unga inte kan legitimera sig utan att riskera att bli ifrågasatta. I Sverige, där man måste visa legitimation eller uppge personnummer för att kunna göra vardagliga saker som att hyra film, köpa tågbiljett eller månadskort i kollektivtrafiken, gå till läkare, köpa snus, gå på systemet, resa, hyra bil, skaffa ett tränings- eller bibliotekskort, kantas vardagen av tillfällen då man som transperson riskerar att inte kunna styrka sin identitet.

7 | TILL HANDLING

TRANSPERSONER stigmatiseras och osynliggörs på grund av heteronormativa föreställningar kring kön. Unga transpersoner är särskilt utsatta eftersom man som ung i stor utsträckning är utelämnad till värderingar och reaktioner hos skola och föräldrar. Vårt material visar att det medför att man som transperson kan ha svårt att fritt utveckla sin könsidentitet, något som också påverkas av att det finns ont om förebilder. De vi intervjuat har fått möjlighet att utveckla sin identitet genom att träffa andra transpersoner, söka på internet eller hitta andra vägar att sätta ord på sina tankar kring könsidentitet.

Heteronormen får också konsekvenser för de intervjuade när de rör sig i det offentliga rummet. Vardagen begränsas när man inte vill gå och träna för att man inte vet vilket omklädningsrum man ska använda, eller när man undviker situationer där man måste legitimera sig eftersom ens könsuttryck inte stämmer överens med det personnummer och namn som står på ID-kortet.

Bemötandet de intervjuade fått från yrkesverksamma inom vård och skola har varierat beroende på erfarenheter och kunskaper hos

enskilda kuratorer eller studievägledare. Flera av de intervjuade har i vårdsammanhang mötts av okunskap och ibland även ifrågasättande vilket fått konsekvenser som oro, stress och i enstaka fall att man helt har slutat söka vård. De intervjuade berättar också om tillfällen då de själva varit tvungna att undervisa om transfrågor istället för att få hjälp. Det är viktigt att understryka att brister i bemötandet sällan handlar om illvilja, utan om att personalen saknar kunskap om transfrågor.

Tyvärr är erfarenheterna av vård för transsexuella inte bättre. Under arbetet med den här studien har vi fått ta del av berättelser om utredningar som drar ut på tiden utan att man förstår varför, läkare som underlåtit att informera sin patient om att personen fått den diagnos som är nyckeln till könskorrigering och att personer som inte är heterosexuella känt sig ifrågasatta av utredande läkare.

Då transpersoner är en grupp med hög ohälsa i relation till övriga befolkningen krävs förebyggande arbete och inte bara åtgärder när någon redan råkat illa ut. Ett av de största problemen för unga transpersoner är osynligheten. Många gånger förstår kanske inte en

kurator eller lärare att det är en transperson de möter. Erfarenheter från ungdomsmottagningar som utbildats i frågor kring homo- och bisexualitet visar att personalen upplevde att de träffade många fler icke-heterosexuella ungdomar efter utbildningen än vad de gjort tidigare. Ökad kunskap om frågor rörande sexuell läggning och verktyg för ett icke-heteronormativt bemötande ledde till att fler ungdomar som besökte mottagningen valde att berätta om sin homo- eller bisexualitet. På samma sätt kan okunskap om transfrågor leda till missuppfattningar och ett undvikande beteende, trots en i grunden positiv attityd (jfr Rönndahl 2005). Med enkla medel kan man som yrkesverksam inom vård eller skola skapa en inkluderande miljö för unga transpersoner.

Ett bättre samhälle för transpersoner kräver även förändringar på strukturell nivå. Till de viktigaste hör:

- Att resurser avsätts för att utbilda skol- och vårdpersonal i transfrågor. All personal inom skola och vård ska ha transkompetens. I detta ingår att det ska finnas rutiner för vart transsexuella ska remitteras. Skol- och vårdpersonal ska även ha kunskap om den nya diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck.

- Att utredningsgången inom TS-vården genomförs på ett sätt som förenklar processen för patienten. Idag ser vi att utredningar drar ut på tiden utan att patienten förstår varför. Många vittnar om en känsla av maktlöshet och frustration. Ett sätt att förändra situationen skulle vara en bättre dialog mellan utredningsteam och organisationer som företräder transpersoner. Något annat som skulle underlätta är fler lokala team med resurser att ge stöd under hela utredningen.

- Att praxis ändras så att personer under arton år har möjlighet att byta till det namn de önskar. Förbudet mot så kallade könskonträra namn orsakar problem i många transpersoners vardag.

- Att resurser avsätts för att skapa mötesplatser för unga transpersoner över hela landet. Vi ser att möjligheten att träffa andra ungdomar med liknande erfarenheter är centralt för identitetsskapande och välbefinnande.

Rekommendation

För att ge unga transpersoner ett så bra stöd som möjligt följer här rekommendationer för ett bra bemötande. Rekommendationerna gäller främst mötet individer emellan. Självklart finns det fler dimensioner av ansvar på lednings-, kommun- landstings- och regeringsnivå.

GENERELLA REKOMMENDATIONER

- Använd alltid det namn och det pronomen en person själv föredrar.

- I enkäter och dylikt där kategorierna »tjej« och »kille« finns med, lägg även till alternativa kategorier som »vet ej/vill inte definiera«, »annat« och ett öppet alternativ där man själv får fylla i det som passar.

- Ta för vana att fråga vilket pronomen personer föredrar; hon, hen eller han. På så sätt visar du att du inte tar någons könsidentitet för given. Man kan även inkludera pronomen när man har presentationsrundor i olika sammanhang.

- Utgå inte från att en normbrytande könsidentitet måste vara ett problem för personen ifråga.
- Se till att det finns könsneutrala toaletter så att man inte måste välja mellan tjej- och killtoaletten.
- Försök att undvika slentrianmässigt könsbestämmande, som att säga »hej tjejer!« till en grupp som uppfattas som tjejer.
- Om en person exempelvis inte ser ut som en »riktig« tjej eller »riktig« kille i samhällets ögon men identifierar sig så ska det inte leda till ett sämre bemötande.

■ Den som avgör vilket kön en person har är alltid personen själv. Andra har alltså inte rätt att avgöra vilket kön någon har eller huruvida någon är transperson eller ej.

■ Många transpersoner har erfarenhet av cispersoner som ställer för privata frågor om kropp, operationer och samliv. Därför är det viktigt att du som cisperson reflekterar över syftet med de frågor du ställer till transpersoner och könsöverskridare.

SÄRSKILDA REKOMMENDATIONER TILL SKOLPERSONAL

- Bistå personen i att komma ut i skolan. Det kan handla om att ändra namn i klasslistor eller rätta andra elever eller lärare när de säger fel pronomen. Det är viktigt att skolan har en enad positiv front och att stödet inte bara kommer från enskilda individer.
- Prata om transfrågor och normer kring kön i klassrummet så att eleverna får kunskap på området.

■ Vid användandet av kill- och tjejgrupper, tänk över syftet med uppdelningen en extra gång. Om metoden används, var öppen för att eleverna själva ska få välja grupptillhörighet.

■ Inkludera aktiva åtgärder kring könsidentitet och könsuttryck i likabehandlingsarbetet.

■ Det är viktigt att det inte faller på en enskild elev att undervisa elever eller lärare i transfrågor. Om en elev blir »transambassadör«, se till att lärarkollegiet tar över ansvaret för att sprida information och kunskap om trans.

SÄRSKILDA REKOMMENDATIONER TILL VÅRDPERSONAL

■ Fokusera inte på transidentiteten som ett problem om inte personen upplever den som ett problem själv. Om personen har influensa är könsidentiteten irrelevant, utöver för att veta vilket namn och pronomen som ska användas.

■ Ta för vana att fråga alla patienter vilket pronomen de föredrar att du använder i journalerna.

■ Se till att ungdomsmottagningen inte bara har öppen mottagning för killar och tjejer utan att det finns tider då vem som helst, oavsett könsidentitet och/eller könsuttryck, kan dyka upp.

■ Skriv uttryckligen i broschyrer eller på hemsidan att killar, tjejer och transpersoner är välkomna. På så sätt signaleras att man som transperson kan förvänta sig ett adekvat bemötande.

■ Förenkla för transpersoner att komma ut. Fråga gärna »Finns det något annat du vill att vi ska veta om dig?« vid den inledande kontakten.

■ Ha information om transfrågor i form av broschyrer eller ett ex av den här rapporten liggande i väntrummet.

■ Ha bilder på androgyna personer eller transpersoner och en regnbågsflagga i väntrummet så att man som transperson känner att man är välkommen.

■ Var medveten om att en del transpersoner har ett problematiskt förhållande till sin kropp. Vid kroppsundersökningar, var därför tydlig med information om vad de innebär och vilket syftet med varje steg är. Var noga med att göra allt för att personen ska känna sig bekväm.

■ Fråga om personen har en särskilt önskan om att en kvinna eller man ska utföra undersökningen, det kan underlätta.

■ Utgå inte från att alla transpersoner är asexuella. Även om man vill förändra sin kropp betyder det inte att man inte har sex.

■ När du talar om könsorgan, undvik att säga »tjejers kön« eller »killars kön«. Använd det neutrala ordet »könsorgan« eller säg »fitta«/»vagina« och »kuk«/»penis«.

KOM IHÅG ATT:

Som professionell är man alltid ansvarig för sin egen kunskap och för att fylla igen sina kunskapsluckor där det behövs. Det är inget som ska ligga på patienten eller eleven. Se också till att kontinuerligt uppdatera dig inom området för att besitta aktuell kunskap.

Viktiga hemsidor och telefonnummer

TRANSFORMERING är en hemsida framtagen av RFSL Ungdom med fokus på trans. Här hittar du mängder av information kring könsidentitet och transfrågor.

www.transformering.se

RFSL UNGDOM är ungdomsförbundet för homosxuellas, bisexuellas och transpersoners rättigheter. RFSL Ungdom arbetar politiskt på flera nivåer, utbildar skol- och vårdpersonal i hbt-frågor och har lokalavdelningar som bedriver verksamhet över hela landet.

www.rfslungdom.se

RFSL är riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas och transpersoners rättigheter. På deras hemsida finns mycket information om transfrågor. RFSL har även en brotts-offerjour dit man kan vända sig till om man är hbt-person och har blivit utsatt för partnervåld, hatbrott eller heders-relaterat våld.

www.rfsl.se

www.rfsl.se/brottsoffer

RFSL RÅDGIVNINGEN I SKÅNE har en stöd-grupp för unga transpersoner. Kontakt-uppgifter finns på hemsidan.

www.rfslradgivningen.se

RFSL STOCKHOLM har flera verksamheter som riktar sig till transpersoner. Se hemsidan för mer info.

www.rfsl.se/stockholm

RFSL UPPSALA har en stödgrupp för transpersoner. Information finns på hemsidan.
www.rfsl.se/upsala

AXEL GRÖNQVISTS HEMSIDA om hur det är att gå igenom en könskorrigeringsprocess från kvinna till man. Mycket info om transsexualism och ts-vård.
<http://skapaenman.se>

LUKAS ROMSONS HEMSIDA med information om transfrågor i allmänhet och transsexualism i synnerhet.
<http://lukas.romson.org>

KONTAKTUPPGIFTER TILL UTREDNINGSTEAM FÖR TRANSSEXUELLA

LINKÖPING

Universitetssjukhuset

Ansvarig läkare: Ulla Holmlund
Telefon 010-103 00 00 (fråga efter psykiatriska kliniken)

LUND

Universitetssjukhuset, sexologiska mottagningen

Ansvariga läkare: Hans Briggmar
och Attila Fazekas
Tar emot patienter under arton år
Telefon 046-17 42 71

STOCKHOLM

Astrid Lindgrens Barnsjukhus

Ansvariga läkare: Olle Söder, barnendokrinolog
och Per Anders Rydelius, barnpsykiatriker
Tar emot patienter under arton år
Telefon 08-517 772 06

Karolinska universitetssjukhuset Huddinge, Könbytesmottagningen

Ansvarig läkare: Stig Andersson
Telefon 08-58 58 57 90

UMEÅ

Norrlands Universitetssjukhus

Ansvarig läkare: Owe Bodlund
Telefon 070-696 83 10
För patienter under arton år, kontakta barnpsykiatri, telefon 090-785 66 00.

UPPSALA

Akademiska sjukhuset

Ansvarig läkare: Deanne Mannelid
Telefon 018-611 21 08

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN

Lundströmsmottagningen i Alingsås

Ansvarig läkare: Ulrika Tågnfors
Tar emot patienter under arton år
Telefon 0322-22 67 90

Referenser

TRYCKTA KÄLLOR

Ambjörnsson, Fanny (2006) *Vad är queer?*
Natur och Kultur, Stockholm

Butler, Judith (2006) »Att göra rättvisa år någon: Könskorrigering och transsexualismens allegorier« i *Genus ogjort*, Norstedts akademiska förlag, Stockholm

Bremer, Signe (2006) »Under ytan. Nio transpersoners berättelser om vardagsverklighet« i *Lambda Nordica* nr 1-2/2006

Green, Jamison (2006) »Look! No Don't! The Visibility Dilemma for Transsexual Men« i Stryker och Whittle (red.) *The Transgender Studies Reader* Routledge, New York

Grönqvist, Alex och Rydelius, Per Anders (2008) »Mer kunskap behövs om unga transsexuella« i *Psykisk hälsa* nr 2/2008

Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*, Studentlitteratur, Lund

Larsson, Sam m fl. (2008) *Vem får man vara i vårt samhälle?* Statens folkhälsoinstitut, Östersund

LFTS (2006) *Håndbok for kvinner og menn som går igjennom en kjønnskorrigerende behandling*, tillgänglig på www.lfts.no

Namaste, Viviane K (2006) »Genderbashing« i Stryker och Whittle (red.) *The Transgender Studies Reader* Routledge, New York

Rosenberg, Tiina (2002) *Queerfeministisk agenda*, Atlas, Stockholm

Roth, Niklas m fl. (2006) *Hälsa på lika villkor? Hälsa och livsvillkor bland hbt-personer*, Statens folkhälsoinstitut, Stockholm

Rönndahl, Gerd (2005) *Heteronormativity in a Nursing Context: Attitudes toward Homosexuality and Experiences of Lesbians and Gay Men*, Avhandling vid institutionen för folkhälso- och vårdvetenskap, Uppsala universitet

SCB (2008) *På tal om kvinnor och män, lathund om jämställdhet*

Statens folkhälsoinstitut (2005) *Homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation*, Statens folkhälsoinstitut, Stockholm

Yrkesetiska principer för psykologer i Norden. Antagna av Sveriges Psykologförbunds kongress 1998

Whittle, Stephen (2006) Förord till Stryker och Whittle (red.) *The Transgender Studies Reader*, Routledge, New York

KÄLLOR PÅ NÄTET

Westerholm, Barbro (2008) »Sluta utreda«, www.rfsu.se/sluta_utreda.asp

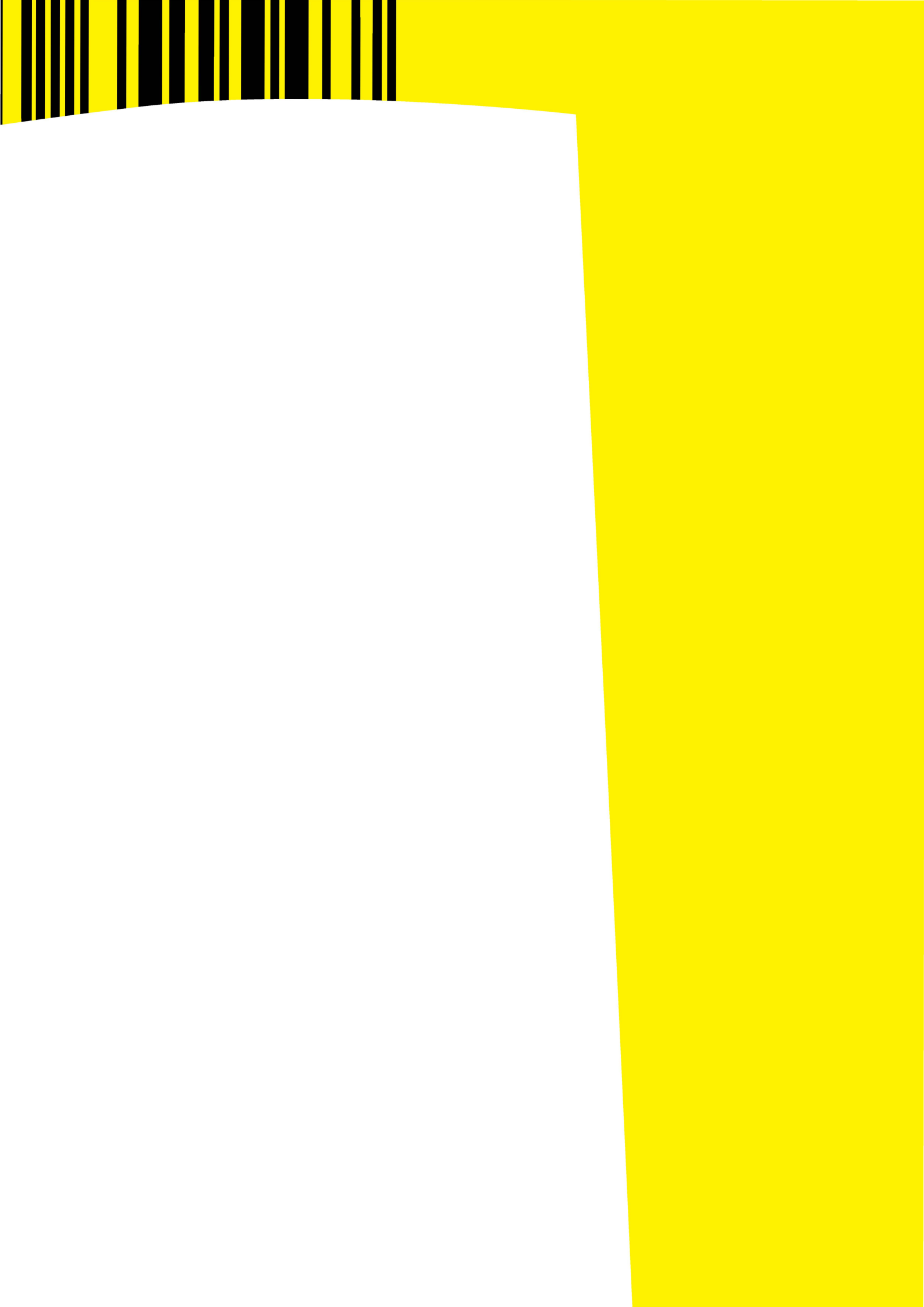
www.fpes.se

www.foreningenbenjamin.se

www.transformering.se

www.do.se

www.prv.se

I **»ÄR DU KILLE ELLER TJEF?»** berättar unga transpersoner om sina erfarenheter av att leva i ett heteronormativt samhälle. Rapporten vänder sig främst till yrkesverksamma inom vård och skola, men även till andra som är intresserade av unga transpersoners livssituation. Studien fokuserar på reaktioner och bemötande från vänner, familj, vård och skola, men också på identitetsskapande, vården för transsexuella och villkoren för att röra sig i det offentliga rummet. **»ÄR DU KILLE ELLER TJEF?»** innehåller även konkreta rekommendationer till yrkesverksamma om hur man kan ge unga transpersoner ett bra bemötande.

